

De ondergrondse rivier

Meld je aan voor onze nieuwsbrief om op de hoogte te blijven
van de nieuwste boeken van Ambo|Anthos *uitgevers* via
www.amboanthos.nl/nieuwsbrief.

Martha Conway

De ondergrondse rivier

Vertaald door Karin E. Pijl

Ambo|Anthos
Amsterdam

ISBN 978 90 263 3669 0

© 2017 Martha Conway

© 2017 Nederlandse vertaling Ambo|Anthos *uitgevers*,

Amsterdam en Karin E. Pijl

Oorspronkelijke titel *The Floating Theatre*

Oorspronkelijke uitgever Touchstone

Omslagontwerp Marryvan Baar

Omslagillustratie © Margie Hurwich / Arcangel Images

Foto auteur © Noah Hawthorne

Verspreiding voor België:

Veen Bosch & Keuning uitgevers nv, Antwerpen

*Voor mijn vader, Richard Conway,
die met mij over de Ohio voer*

Ohio, 1838

Ik hield de zakdoek naar haar uit. Toen ze hem aanpakte raakten onze vingers elkaar. 'U bent toch de vriendin van Mrs Howard?' vroeg ze zacht. Mijn hart maakte een sprongetje en ging vervolgens als een razende tekeer. Ik keek vluchtig naar Hugo, die buiten gehoorsafstand stond. De vrouw stond met de rug naar hem toe en sloot hem buiten. Met opzet, besepte ik.

'Ja, ik ben May Bedloe,' zei ik snel. Maar meteen daarna vroeg ik me af of ik mijn naam wel had moeten zeggen. Ik wist niet hoe dit werkte, maar het deed er ook niet toe. Volgens mij had ik van alles kunnen zeggen, zolang ik mijn antwoord maar met 'ja' begon. Ze kwam informatie brengen, niet inwinnen.

'Uw pakketje staat vanavond klaar aan de overkant van de rivier.'

1

25 april 1838, Cincinnati, Ohio

Toen de Moselle vlak na haar vertrek uit de haven explodeerde, zat ik benedendeks in de dameshut theeblaadjes in kleine katoenen zakjes te naaien. Ondertussen zon ik op een manier om wraak te nemen op mijn nicht Comfort, die me tijdens het warme middagmaal had uitgelachen.

Ik kon haar op allerlei manieren terugpakken. Soms naaide ik een paar figuurnaadjes in haar mouwopslag. Wanneer haar polsen dan opzwellen, en dat gebeurde altijd als ze optrad, moest ze de stof later afknippen om haar armen eruit te krijgen. Soms knipte ik haar kanten touwtjes iets korter, zodat ze haar korset niet zo strak kon trekken, of naaide een duivenveertje in het achterpand van haar kostuum. De schacht krabde dan aan haar huid wanneer ze over het podium liep.

Ik was Comforts naaister, kleedster en kofferinpakker. En nog honderd andere dingen. Zij was de *Famous Comfort Vertue*. Dat was haar artiestennaam.

Maar ze was niet beroemd en ook geen familie van Lord en Lady Vertue uit Suffolk, zoals ze bij het middagmaal beweerde. Comfort was bijna dertig, maar zei altijd dat ze tweeëntwintig was, mijn leeftijd. Het afgelopen halfjaar waren er steeds min-

der aanbiedingen geweest voor naïeve, onschuldige meisjesrollen, maar ze wilde nog geen statig vrouwelijk gezinshoofd of weduwe spelen. Dan zou haar naam pas als tweede of derde op de affiches staan. In plaats daarvan had ze voor ons beiden een ticket naar St. Louis gekocht, op de stoomboot Moselle. We zouden op zoek gaan naar ‘nieuwe kansen’, zoals ze zelf zei.

We hadden er in Pittsburgh nog ruzie over gemaakt. Ik wilde met een rijtuig over land naar New York, waar meer kansen voor ons waren. Maar Comfort had genoeg van New York.

‘Daar hebben we niet genoeg geld voor, Kikkertje. En daar komt bij, ik heb een aanbieding gehad van het New Theatre in St. Louis. De directeur is bezig een gezelschap samen te stellen.’

Ze glimlachte naar me. Mijn nicht is een knappe vrouw met glanzend, roodblond haar, dat ik elke avond voor haar in papillotten krul. Ze heeft helderblauwe ogen en mooie tanden. Haar neus is ietsje krom, maar daardoor wordt de aandacht automatisch naar het kuiltje in haar kin getrokken.

‘Een goóde aanbieding?’

Ze mocht graag verkondigen dat ze me had gered na de dood van mijn moeder, maar dat was helemaal niet zo. Ze had gewoon een kans gezien, zoals ze er nu een zag in St. Louis. Niemand kende ons daar. Ze kon er tweeëntwintig zijn en pas beginnen, in plaats van bijna dertig en voorthobbelend. Ik zou zijn wie ik altijd was: haar donkerharige nichtje, dat voor haar naaide en zich verre van het toneel hield. Ik kon eveneens tweeëntwintig zijn. En dat was ik ook.

De middag dat de Moselle zonk, waren we al zes dagen aan boord. We hadden verwacht er nog eens zes dagen op te zitten. Tijdens het middagmaal zaten Comfort en ik aan een grote tafel in het midden van de eetzaal met zeven of acht an-

dere gasten. We zaten allemaal dicht op het witte tafelkleed met zijn kleine jusspetters, terwijl mannen in witte jacquets de gerechten vanuit de keuken binnenbrachten: gesmoorde en gebakken kip, gepaneerde kabeljauw, koude ham, warm brood, ingelegde perziken, ingemaakte komkommers en grote aardewerken schalen met dampende groenten. De eetzaal rook naar geroosterd vlees en terpentijnolie, en er klonk een zacht maar aanhoudend gebrom van stoomketels, waar we met onze stem bovenuit moesten zien te komen. Dat was voor Comfort, een ervaren actrice, geen enkel probleem. Een van de dames aan onze tafel, Mrs Flora Howard, een abolitionist met een rood hoofd – ik noemde haar voor mezelf Florian, rooie trien Howard –, was iemand met wie we al onze maaltijden samen aten. Ze vertelde ons een grappig verhaal over een muilezel. Kennelijk moest ik erom glimlachen, want een andere gast aan tafel, Mr Thaddeus Mason, ook een acteur zoals Comfort, zei ineens: ‘May, toch! Wat een prachtige lach!’

Ik werd meteen verlegen en hield mijn lippen op elkaar.

‘Kijk nou wat je gedaan hebt,’ zei Mrs Howard. ‘Volgens mij heb ik Mays tanden nooit eerder gezien.’

‘De lach die des te verrukkelijker is vanwege zijn zeldzame voorkomen,’ zei Thaddeus alsof hij poëzie voordroeg. Thaddeus was iets kleiner dan de gemiddelde man. Hij droeg zijn blonde krullen vrij lang, als een jongere kerel. We kenden hem uit het Third Street Theatre, waar hij een maand lang Comforts tegenspeler was geweest. Mrs Flora Howard was op bezoek geweest bij haar broer in Shippingport en ging nu bij een andere broer in Vevay op visite. Ze was een forse vrouw, die elke dag lange jurken van zijde en strengen parels en zilveren kettingen droeg. Er zaten heel wat meters stof in haar jurken. Ik vroeg me af of ze alleen al om de kosten niet zou wil-

len afvallen. Maar volgens Comfort was Mrs Howard een rijke weduwe met een prachtig ingericht groot huis in Cincinnati – Comfort weet dat soort dingen altijd meteen – dus die kon zich haar gewicht waarschijnlijk prima veroorloven.

Comfort hield haar hoofd schuin naar Mrs Howard en glimlachte haar onschuldige lach met een kuiltje in haar wang; ze was het gewend om alle aandacht te krijgen en deelde die niet graag met mij. Zelf trok ik liever ook geen aandacht.

‘Het zou knap van u zijn,’ zei ze tegen Mrs Howard, ‘als u mijn nichtje aan het lachen kunt maken. Als het u lukt, krijgt u van mij een dollar. Volgens mij heb ik May maar twee keer in mijn leven horen lachen.’

Dat was overdreven. Ik hou niet van mensen die overdrijven.

‘Soms lach ik wel,’ zei ik.

‘Ik weet zeker dat je een prachtige lach hebt,’ deed Thaddeus een duit in het zakje. ‘Zoals je glimlach.’

Comfort fronste. Voor haar was aandacht net zo belangrijk als een kaarsrechte zoom voor mij. En we waren beiden bereid hard te werken om te krijgen wat we wilden.

‘Ach, kijk daar toch eens. Gaat dat meisje voor ons zingen?’ vroeg ze luid in een poging van onderwerp te veranderen. ‘Ik geloof van wel, hoor. Ja, dat meisje gaat werkelijk zingen voor haar maaltijd!’

Ik draaide me om. Op een kleine verhoging stond een lange vrouw in een roze jurk, die zich voorbereidde op haar optreden. Naast haar stond een violist een paar noten te spelen om onze aandacht te trekken. Toen het stil werd in de zaal wees hij met zijn strijkstok naar haar en zei: ‘Dames en heren! Miss Helena Cushing, van Hugo en Helena’s Floating Theatre.’

De gesloten glazen deuren van de eetzaal wierpen een verstrooid middaglicht op haar roze jurk en prachtige zachte ge-

zicht. Boven ons zwaaiden de kroonluchters terwijl de boot licht van koers veranderde. En toen spreidde Miss Cushing haar armen en begon te zingen.

‘Drink op mij met je ogen, en ik zal proosten met de mijne. Of laat een kus achter in het glas, en ik zal niet vragen om wijn...’

Ze zong op een beheerste, ontspannen manier, helemaal niet alsof ze voor honderd vreemden met een servet in hun kraag en een vork halverwege hun mond stond. Eerder als iemand die alleen in een kamer staat en haar thee koud laat worden terwijl ze opgaat in haar eigen gedachten. Toen ze uitgezongen was, werd er even beleefd geapplaudisseerd. Daarna paktten de mensen hun bel op en rinkelden voor meer brood.

Miss Cushing draaide zich om naar de violist en begon op energieke toon tegen hem te praten. Van het ene op het andere moment was er niets meer over van haar prachtige serene uitstraling.

‘Dat is toch verschrikkelijk?’ hoorde ik Mrs Howard zeggen.

Ik volgde haar blik naar een tafeltje in de buurt. Een oudere vrouw in een donkergroene jurk liet zich bedienen door een negerjongetje.

‘Ze heeft haar slaaf meegenomen,’ zei Mrs Howard.

De jongen stond achter de stoel van zijn meesteres en droeg witte handschoenen die strak om zijn polsen geknoopt waren. Over zijn pas gestreken witte overhemd hing een kleine bruine stropdas. Omdat ik in het Noorden was opgegroeid, had ik nog maar weinig slaven gezien. Hoewel zijn overhemd duidelijk voor hem was aangepast – de schouderlijn klopte niet helemaal – besteedde hij of iemand anders veel zorg aan het schoonhouden ervan.

Een van onze tafelgenoten, een man met bakkebaarden en aan zijn pink een ring met een smaragdgroene steen, leunde naar voren.

‘Ik hoorde dat de slaven in St. Louis allemaal Frans spreken,’ zei hij.

‘Ze beschouwt hem als een stuk bagage,’ ging Mrs Howard op luide, verontwaardigde toon verder. ‘Ze pakt hem gewoon op en draagt hem overal mee naartoe. Iemand zou hem bij haar moeten weghalen en naar Canada brengen.’

De man met de pinkring fronste. ‘Dat is diefstal. Daar kunt u de doodstraf voor krijgen. Neem nou die man, die Lovejoy. Het enige wat hij deed, was een paar artikelen over antislavernij publiceren in zijn krant. Ze hebben de pers neergesabeld, inclusief de man zelf. Of hem neergeschoten, dat weet ik niet meer.’

Maar dit maakte Mrs Howard alleen maar stilliger. ‘Slavernij moet met wortel en al uitgeroeid worden, niet morgen, maar vandaag. Ik weet zeker dat iedereen aan deze tafel dat met mij eens is.’

Om de een of andere reden liet ze haar ogen op mij rusten. Toen ze geen reactie kreeg – ik wist niet precies waar ze heen wilde – richtte ze haar blik op Comfort. ‘Wat vind jij, lieverd?’

Maar Comfort keek nog altijd naar de zangeres. ‘O, ze kan absoluut goed zingen,’ zei ze. ‘Maar tegenwoordig moet je van alles een beetje kunnen. Een mooie stem is niet genoeg. In een theater in Boston wilden ze dat ik de jig ging dansen. De jíg! En ze willen allemaal iemand die “Jump, Jim Crow” zingt. Ik kon Tom Rice die dat geschreven had wel vermoorden. Ik ken hem natuurlijk. We hebben samen opgetreden in Tarrytown. Hij hoorde het de stalknecht zingen achter het theater. Ik stond toen op het toneel.’

Niet waar. Geen overdrijving – een regelrechte leugen. Ik

veegde mijn handen af aan een donkerbruin servet dat al leek te zijn gebruikt.

‘May was erbij,’ ging Comfort verder. Ze keek me met een slinkse blik aan en ik zag dat ze nog niet klaar was met haar geplaag. ‘Ze hoorde het de staljongen zelf zingen. Als ze sneller was geweest had ze het lied als eerste opgeschreven en een fortuin voor ons verdiend.’

‘Is dat zo?’ vroeg Thaddeus, die nog een stukje kabeljauw nam. Het eten op de boot was bij de prijs van het ticket inbegrepen.

‘Nee,’ zei ik. ‘Dat is niet zo. Tom Rice hoorde het lied in Baltimore, niet in Tarrytown. En ik was niet eens in de buurt.’

Comfort barstte in lachen uit. ‘Zei ik het niet, Mrs Howard? May kan niet liegen! Ze kán het gewoon niet!’

Ik keek haar scherp aan. Had ze het over mij gehad voordat ik erbij was komen zitten? Maar Mrs Howard wierp nog altijd dodelijke blikken naar de vrouw met de slavenjongen.

‘Ze heeft haar hele leven nog nooit een leugen kunnen vertellen.’ Comfort richtte zich nu tot iedereen aan tafel. ‘Zelfs niet om te zeggen dat je een prachtige hoed draagt terwijl ze dat helemaal niet vindt. Ik heb haar eens tegen een bruid op de ochtend van haar bruiloft horen zeggen dat het weer er die dag beslist niet beter op zou worden. En op dat moment spetterde het alleen nog maar een beetje.’

De man met de smaragdgroene pinkring, die nog steeds aan het kauwen was, keek naar me alsof ik een rareiteit was. Er rees een duistere woede in me op.

‘En natuurlijk had May gelijk. Toen ze in de kerk zaten, stak er een storm op,’ ging Comfort vrolijk verder. ‘Ze liepen hun huwelijksontbijt mis omdat ze vanwege het onweer de kerk niet durfden te verlaten. We hebben alles zelf opgegeven. Ja toch, May?’

Ik voelde dat mijn gezicht nog roder werd en legde mijn vork en mes zorgvuldig gekruist op mijn bord. Ik wilde niets zeggen. Ik hou er niet van om in een groep te praten, maar ik moest het kwijt. ‘Nee, dat is niet waar.’

Comfort lachte weer. Nu had ze ieders aandacht. ‘Ziet u wel! Ze kan niet liegen, zelfs niet om mijn gezicht te redden. En van alle mensen op de wereld is ze op mij het meest gesteld.’

Mrs Howard, Thaddeus en de man met de pinkring draaiden zich allemaal naar me toe. Ik kneep in mijn pols en wensde dat het gesprek voorbij was. Ik hield er niet van om in een groep te praten, vond het niet fijn om geplaagd te worden en bovenal vond ik het onprettig wanneer iedereen naar me keek. Dit was mijn straf voor het lachen.

‘Je bent dol op me, hè, Kikkertje?’ zei Comfort flirterig.

Ik keek van haar weg. Hoewel ik inderdaad erg gesteld ben op mijn nicht, haatte ik haar op dat moment.

Na het middagmaal maakten Comfort en Mrs Howard een wandeling over het dek. Thaddeus Mason vergezelde de man met de pinkring tijdens het roken van een sigaar. Zelf ging ik terug naar de dameshut om te naaien en te zinnen op wraak.

De dameshut was een grote vierkante ruimte, vrij sjofel ingericht vergeleken bij die van de heren. Dat hadden Comfort en ik gezien toen we aan boord gingen. In de onze lagen dunne kleden op de vloer en hingen slechts twee ingelijste prenten, maar er waren in elk geval geen spuwbakjes. Toen ik binnenkwam, zaten er al vijftien tot twintig vrouwen. Ze zaten op gestoffeerde stoelen met een rechte leuning in groepjes van drie of vier bij elkaar. Allemaal waren ze aan het lezen, praten of naaien.

Ik nam plaats op een lege stoel vlak bij een raam. Aange-

zien de Ohio vanaf Pittsburgh tot de kruising met de Mississippi in Cairo, Illinois stroomafwaarts gaat – waarbij hij door vier staten stroomt – voeren we vrij snel met de stroom mee. Toen ik zat, kon ik het ritmische gezwiep van de schoepenraderen horen die het water omwoelden.

Ik legde mijn lichte sjaal op mijn knieën, die gauw koud worden, en pakte een naald en draad en een blikje thee. Ik naaide kleine theezakjes die ik voor extra inkomsten verkocht, iets wat ik zelf had bedacht: gescheurde theeblaadjes, afgemeten voor één kop, in een vierkantje van absorberende katoen vouwen en dichtnaaien. Ik nam altijd een doos mee voor in de pauze van de theaters waarin Comfort optrad. Dan legde ik de theaterbezoekers uit dat ze het zakje in een kopje kokend water konden hangen voor een gerieflijk kopje thee. Ik gaf de theaterdirecteuren altijd tien procent van mijn winst, en berekende dat bedrag heel nauwkeurig, hoewel ik hen gemakkelijk had kunnen oplichten. Ze besteedden maar heel weinig aandacht aan wat ik deed. Maar ik zou hen nooit oplichten, want dat is hetzelfde als liegen.

Daarin had Comfort gelijk: ik kan niet liegen. Het is geen principe. Om redenen die ik niet kan uitleggen, voel ik een dringende behoefte een nadrukkelijk accuraat verslag van de feiten te geven. En aangezien ik niet altijd snap wat mensen precies bedoelen, ben ik misschien eerlijker dan nodig of gewenst is. Mijn moeder weet dit altijd aan het gehoorverlies in mijn linkeroor. Doordat ik de lage tonen niet kan onderscheiden, zo legde ze uit, pik ik niet alles op wat er wordt gezegd. Om het voorbeeld van Comfort aan te halen: als een vrouw tegen mij zegt dat ze niet zo goed weet wat ze van haar nieuwe hoed vindt, dan heb ik niet in de gaten dat ze wil dat ik zeg dat hij mooi is. In plaats daarvan zou ik de positieve en negatieve punten van de hoed opsommen om haar te helpen tot een

conclusie te komen. Ik weet niet waarom Comfort me daarom uitlacht. Zo ben ik gewoon, en dat weet ze. Waarom zou je gaan liegen over een hoed?

Maar naaien heeft op mij altijd een kalmerende werking, en terwijl de boot van koers veranderde om een van de afgelegen havens van Cincinnati te bereiken en onder luid geronk van de stoomketels naar voren en achteren bewoog, verdween mijn ergernis over Comfort naar de achtergrond. Ik had eerder op stoomboten gezeten en stoorde me niet aan de geur van nat hout, sigarenrook en geroosterd vlees die in elke hut en op elk dek hing. Ik genoot van de aanblik van de Ohio met zijn lange rij wilgen, die zich bogen om hun bladeren in het water te laten baden. De rivier was de natuurlijke scheidslijn tussen het Noorden en het Zuiden, met de Ohio aan de ene en de Kentucky aan de andere kant. Langs de oever zag ik gammele hutten waarin de houthakkers bivakkeerden, en een kleine jongen met een blauwig-witte gelaatskleur die door de modder waadde met een uitgemergelde koe aan een touw. Toen de Moselle langs voer en stoom afblies keek hij op, alsof alleen het schip hem kon redden, maar desondanks doorvoer. Ik knipte de draad door met mijn schaar: weer een theezakje af.

'Na Chautauqua ga ik misschien de waterkuur in Malvern doen,' zei een van de dames voor me met een droge, luchtige stem. Het was de oudere dame van de middagmaaltijd die haar slaaf had meegenomen, hoewel de jongen nu niet bij haar was. Ze zat met haar oude knokige handen gevouwen op de donkergroene zijde van haar jurk. Onder haar bijpassende groene kapje hingen een paar glanzende grijze lokken. Terwijl ik meer katoen in vierkantjes knipte, hoorde ik de stoom op de boot met een ongewoon hoog geluid ontsnappen, terwijl we wachtten tot de nieuwkomers aan boord gingen. Later hoorde ik dat de kapitein van de Moselle overdreven trots op

zijn schip was, dat kortgeleden een record gevestigd had voor de snelste reis vanaf Pittsburgh, en dat hij, op weg naar de volgende haven, juist op deze dag de stoomboot Tribune wilde verslaan. De nieuwe passagiers dromden het reeds volgeladen schip op. De kapitein stak zijn arm in de lucht, en daar gingen we weer, in de hoop tijd in te halen. Maar het stuur van de Mosselle was nog niet één keer helemaal rond geweest toen alle vier de stoomketels explodeerden. Het klonk alsof er in één keer een veld vol buskruit ontplofte.

Ik ervoer het geluid als een klap. Even leek het alsof de lucht zelf was opengebarsten. De boot maakte een scherpe slinger, waardoor we allemaal van onze stoel vielen. De niet-aangestoken olielampen kletterden op de grond, en boven ons zwaaiden de kroonluchters heen en weer. Iedereen in de ruimte tuimelde naar het waterdichte schot. Mijn gezicht schuurde over iemands jurk, en even lag ik klem onder de oudere vrouw die naar Malvern wilde gaan.

‘Wat is er gebeurd?’ vroeg ze met haar oude, zachte stem.

‘Hij is geëxplodeerd!’ gilte iemand.

De boot slingerde en stopte. De eerste paar minuten was iedereen bezig overeind te komen en anderen overeind te helpen. ‘Bent u gewond?’ klonk het overal. ‘Nee, en u?’ De oude vrouw die naar Malvern wilde, greep naar haar elleboog. ‘Zijn we aan het zinken?’ vroeg ze me, meteen gevolgd door: ‘We moeten naar het dek voordat we ondergaan.’

Haar kapje was wat naar achteren geschoven, waardoor ik kon zien dat haar glanzende grijze lokken nep waren. Ze zaten vastgenaaid aan de binnenkant van het kapje. Haar echte haar was piekerig en fijn. Hoewel we met wel vijftien personen in de ruimte zaten, verkleinde mijn wereld zich tot de twee of drie personen om me heen. Op een of andere manier hadden de Malvern-dame, ik en een andere vrouw met kind

besloten elkaar te helpen. De lucht in de ruimte was gevaarlijk rokerig, mijn oren deden nog pijn van de knal, maar ik kon zien dat de wanden nog overeind stonden.

‘Staat de boot in brand?’ vroeg de vrouw met het kind.

‘Laten we naar het dek gaan,’ zei ik tegen haar. ‘Er komen vast wel boten om ons te helpen.’

Mijn stem leek uit mijn oren te komen. Alles zag eruit alsof het met zwart was omlijst: de deurpost, de rand van de trap-treden. We probeerden allemaal de hut uit te komen, en op dat moment was iedereen nog rustig. Later zou ik blauwe plekken op mijn arm aantreffen waar ik geen verklaring voor had, felgeel en zo rond als knopen. Al die tijd dacht ik niet aan Comfort – zo verbouwereerd was ik. Ik dacht alleen aan mezelf, de Malvern-dame en de vrouw met het kind. Maar toen we eenmaal op het dek stonden, werden we van elkaar gescheiden. Of ze uiteindelijk zijn gered, of de oudere dame ooit naar Malvern is vertrokken en of de moeder met haar kind is verdronken weet ik niet.

Op het dek werd ik door mensen achter me tegen de reling gedrukt. Toen ik eindelijk stilstond en om me heen keek, bleek onze situatie nog somberder dan ik had gedacht. Het zou nog een paar uur licht zijn, dat was positief. Maar het bovendek, voor de schoepenraderen aan de zijkant, was weggeslagen. De arme mensen die daar hadden gestaan toen de stoomketels explodeerden, hadden het vrijwel zeker niet overleefd. Ik zag een tiental verschroeide lichamen in de rivier drijven. Tot dusver waren er nog geen boten gekomen om ons te redden. De plek waar ik stond, het onderdek achter de schoepenraderen, stond vol met mensen die de oevers afzochten.

Ik probeerde mijn nicht in de menigte te ontwaren, maar kon haar niet meteen vinden. Een man in uniform probeerde aanwijzingen te geven: dames hier, heren daar. Hij had een